DOI: 10.59560/18291155-2024.3-54

ՄԱՐՏԻՆ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ
Հայաստանի Հանրապետության
Փաստաբանների պալատի
Հանրային պաշտպանի գրասենյակի
մոնիտորինգի պատասխանատու,
Երևանի «Գլաձոր» համալսարանի
իրավագիտության ամբիոնի դասախոս,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԱՐԻԶՄԻ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ամփոփագիր

Հայաստանում ներկայացուցչական օրենսդիր մարմիններ կազմավորվել ու գործել են հնագույն ժամանակներում: Ասել է թե՝ հայ ժողովրդին խորթ չեն եղել պառլամենտարիզմի գաղափարները, որի հիմնական բաղադրիչներն առկա են եղել նրա պետական և հասարակական-քաղաքական կյանքում: Հայոց պետականության հազարամյակների պատմության ընթացքում ձևավորվել և ամրապնդվել են պետական կյանքի որոշակի ավանդույթներ, որոնք հարատևել են ընդհուպ մինչև 20-րդ դարը: Ինչ վերաբերում է դեռևս դարերի խորքից հայ իրավական մտքին հայտնի իշխանությունների տարանջատման գաղափարներին, ապա ըստ Ռ. Պապայան՝ իշխանությունների բաժանման համակարգի արմատները պետք է փնտրել հենց Աստվածաշնչում: Նա հանգում է այն եզրակացության, որ «Հայր-Աստված, Որդի-Աստված և Սուրբ Հոգի Աստված երրորդությունում նախանշված են երկնային իշխանության երեք ճյուղերը, որոնք օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների երկրային համարժեքներն են»: Հենվելով իրավաբանական գրականության մեջ առկա հիմնավորումների և հենց իրենց՝ Աստվածաշնչյան նորմերի վրա,

մեկ այլ երախտավոր՝ պրոֆեսոր Ռ. Պետրոսյանը ցույց է տվել, որ Հին Կտակարանից են սկիզբ առել իշխանության տարբեր ճյուղերի միջև հակակշիռներ և զսպումներ ստեղծելու գաղափարները, և որ իրավունքն ու նրա հիմնարար ճյուղերը, դատարանն ու արդարադատությունը աստվածային ծագում ու բովանդակություն ունեն:

Հիմնաբառեր. Քրիստոնեություն, եկեղեցականներ, աշխարհականներ, Հայոց Տուն, բարձրագույն ներկայացուցչական օրենսդիր մարմին, երեսփոխաններ, նախարար, գործադիր իշխանության պետական մարմիններ, «Հայոց ազգային Սահմանադրություն», Կաթողիկոս, Պատրիարք, Կրոնական ժողով, Քաղաքական ժողով, Խառը ժողով:

Հայոց պետականության պատմաիրավական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հնագույն ժամանակներից ի վեր հայոց պետական կյանքում կարևոր դեր է խաղացել, այսպես կոչված, խորհրդակցման սկզբունքը, որը վերածվել է համազգային խնդիրները աշխարհաժողովներում լուծելու ավանդույթի: Հայ ժողովրդի բոլոր շերտերի ներկայացուցիչները աշխարհաժողովներում քննարկել և ընդհանուր համաձայնությամբ լուծել են իրենց առջև ծառացած ազգային-պետական կարևորագույն խնդիրները[1]: Հատկանշական է, որ այնպիսի մի կարևորագույն և կենսական հարց, ինչպիսին է քրիստոնեության ընդունումը, քննարկվել և լուծվել է համազգային ժողովի կողմից: Այդ համազգային ժողովը եղել է բազմամարդ և ներկայացուցչական: Հայոց Տրդատ արքայի հրամանով Վաղարշապատ քաղաքում են հավաքվել հայոց աշխարհի մեծամեծերը, կուսակալները, գավառապետերը, պատվավորները, պատվականները, զորավարները, պետերը, իշխանները, նախարարները, ազատները, դատավորները

[1] **Սարվազյան Լ.**, Խորհրդակցական սկզբունքը Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգում: Փիլիսոփայությունը արդի աշխարհում: Գիրք V, Երևան, 2014, էջեր 43-57: Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Ս. Էջմիածին, 2002, համապատասխան հոդվածներ:

և զորագլուխները[1]: Նկարագրելով այդ համազգային ժողովը՝ Ագաթանգեղոսը գրում է. «Թագավորն ամենքի հետ խորհուրդ արեց, որ փութան, հասնեն բարի գործերի ժառանգորդ դառնալու: «Եկեք, ասում է փութանք Աստծու կողմից մեզ տրված կյանքի առաջնորդին՝ Գրիգորին, Հովիվ դարձնել, որպեսզի մկրտությամբ լուսավորի և վերանորոգի մեր արարիչ Աստծու ամենաուսույց խորհրդով»[2]:

Հայ ժողովրդի կողմից քրիստոնեության ընդունումից հետո ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ հոգևոր իշխանության գործառնման խորհրդակցական սկզբունքն առավել խորացավ և կատարելագործվեց: Բանն այն է, որ քրիստոնեական հնագույն ավանդույթի համաձայն՝ կարևոր հոգևոր հարցերը լուծվում էին հավատացյալների ժողովի կողմից: Այդ ավանդույթը ձևավորվել էր դեռևս առաքյալների ժամանակաշրջանում: Քրիստոնեության ընդունումը պատճառ դարձավ, որ այդ ավանդույթը տարածվի տարբեր ժողովուրդների մեջ: Հոգևոր հարցերը ժողովի միջոցով լուծելու ավանդույթը պարարտ հող գտավ հատկապես հայերի մեջ, որոնց խորթ չէր կարևոր խնդիրներն ազգովի լուծելու եղանակը:

Հայ ազգային եկեղեցական առաջին ժողովը տեղի է ունեցել **354** թվականին, Աշտիշատում: Ժողովը գումարվել է Հայոց Կաթողիկոս Ներսես Մեծի կողմից: Պատմահայր Մովսես Խորենացու վկայությամբ, Ներսես Մեծը գումարում է եպիսկոպոսների և աշխարհականների ժողով, կանոնական սահմաններով հաստատում ողորմությունը և արմատախիլ անում անգթությունը[3]: Հատկանշական է, որ Աշտիշատի ժողովին հրավիրված են եղել ինչպես եկեղեցականները, այնպես էլ աշխարհականները, որը հազվագյուտ երևույթ է եղել քրիստոնյա ժողովուրդների կյանքում: Այդ կապակցությամբ եկեղեցական իրավունքի երախտավոր Մելիք-Թանգյանը գրում է. «Ժողովին հրավիրված էին երկու դասակարգն էլ, հոգևոր և աշխարհական, այս փառավոր սկզբունքը մնաց իբրև հիմնական կետ մեր պատմության մեջ հետագա

[1] **Ագաթանգեղոս**, Հայոց պատմություն: Երևան, 1983, էջ 445:

[2] Նույն տեղում, էջ 445:

[3] **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն: Երևան, 1990, էջ 181:

դարերի բոլոր ժողովներում. մինչև անգամ ոչ թե կարգադրական ապա դավանաբանական հարցեր որոշող բոլոր մեր ժողովներում մասնակցել են մեր աշխարհականները. շեշտելի է՝ այս սկզբունքն այն տեսակետից, որ մյուս եկեղեցիները կարող են նախանձով նայել այս բանի վրա և ձգտել նույն դրության հասնել, քանի որ եկեղեցի ասելով հասկանում ենք հավատացյալների ժողով, որը երկու դասակարգի մասնակցությամբ միայն կարող է վճռել բոլոր եկեղեցական հարցերը և խնդիրները»[1]:

Աշտիշատի ժողովն ընդունել է եկեղեցական և աշխարհիկ հարաբերությունները կարգավորող մի շարք կարևոր իրավական նորմեր, որոնք տարածվել և կիրառվել են Հայոց աշխարհով մեկ: ***Այս առումով կարելի է ասել, որ Աշտիշատի ժողովը եղել է ողջ հայ ժողովրդի ներկայացուցչական օրենսդիր մարմինը:***

Եկեղեցականների և աշխարհականների հաջորդ համատեղ ժողովը գումարվել է **444** թվականին, Շահապիվան ավանում: Այս ժողովը քննել է ինչպես եկեղեցական, այնպես էլ աշխարհիկ կյանքին, մասնավորապես, հանցագործություններին և պատիժներին վերաբերող հարցեր: Շահապիվանի եկեղեցական ժողովին նույնպես մասնակցել են մի կողմից՝ եպիսկոպոսներ, վանականներ, երեցներ, սարկավագներ, մյուս կողմից՝ իշխաններ, գավառապետեր, գավառակալներ, պետեր, զորագլուխներ, հարյուրապետեր, նախարարներ, ինչպես նաև Վասակ մարզպանը, Վահան հազարապետը, Վարդան Մամիկոնյանը և այլն[2]: Այս ժողովն էլ ունեցել է ներկայացուցչական բնույթ և իրականացրել օրենսդրական գործառույթ՝ ընդունելով մի շարք կանոնական և աշխարհիկ հարաբերություններ կարգավորող նորմեր:

Հայոց պատմությանը հայտնի է, որ համազգային խնդիրներ լուծելու նպատակով Հայաստան աշխարհում եկեղեցական և աշխարհիկ դասերի համատեղ ժողով գումարվել է նաև թագավորի նախաձեռնությամբ: Այդպիսի ժողով է գումարվել Արցախի և Ուտիքի թագավոր

[1] **Ն.Վ. Մելիք-Թանգյան**, Հայոց եկեղեցական իրավունք: Թեհրան, 2004, էջ 275:

[2] **Կանոնագիրք Հայոց**: Մաս Ա: Երևան, 1964, էջ 427:

Վաչագան Գ. Բարեպաշտի կողմից, **488** թվականին: Ինչպես վկայում է Մովսես Կաղանկատվացին, Վաչագանի թագավորության տարիներին շատ վեճեր են ծագել աշխարհականների և եպիսկոպոսների, երեցների և եպիսկոպոսների, ազատների և ռամիկների միջև: Այդ պատճառով Վաչագանը որոշել է բոլոր դասերի ներկայացուցիչների մասնակցությամբ ժողով հրավիրել: Այդ ժողովի մասնակիցներն են եղել Պարտավի արքեպիսկոպոսը, այլ հոգևորականներ, Արցախի նահապետներ: Ժողովն ընդունել է քսանմեկ հոդվածից բաղկացած «Սահմանադրություն կանոնական», որը կարգավորել է եկեղեցական և աշխարհիկ հարաբերություններ[1]: ***Հատկանշական է, որ Կանոնական Սահմանադրությունն ընդունել է ոչ թե Վաչագան թագավորը՝ ժողովի համաձայնությամբ, այլ ժողովը՝ Վաչագան թագավորի համաձայնությամբ:***

Հաջորդ ազգային եկեղեցական ժողովը հրավիրվել է **506** թվականին, Դվինում, Բաբկեն Ա. Ութմսեցու կողմից: Այդ ժողովում քննարկվել են միայն դավանաբանական խնդիրներ, այնուամենայնիվ, ժողովին մասնակցել են ոչ միայն եկեղեցականներ, նախարարներ, այլ նաև Հայաստանի մարզպան Վարդան Մամիկոնյանը: Ժողովի մասին Մելիք-Թանգյանը գրում է հետևյալը. «Այս ժողովը նշանավոր է ուրիշ տեսակետով, որ թեև ժողովը պարպեց զուտ կրոնական խնդրով բայց և այնպես, կայացավ աշխարհական դասի, նախարարների, իշխանների մասնակցությամբ. «Ի մեծաց և ի փոքունց, յազատաց և շինականաց»: Թեև նախկին երկու ժողովներում մասնակցում էին աշխարհականները, բայց այնտեղ դավանաբանական խնդիր չէր քննարկվում: Այս փառավոր սկզբունքը, որ հայոց եկեղեցական ազգային ժողովներում, թե՛ կարգադրական–օրենսդրական և թե՛ դավանաբանական, մտավ հայոց մեջ և մնաց մինչև այսօր: Ահա մեր եկեղեցու բացառիկ, ինքնուրույն և փառավոր սկզբունքը, որը Եզրների քմահաճույքին վետո է դնում»[2]:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ պառլամենտարիզմի մի այնպիսի կարևոր բաղադրիչ, ինչպիսին է ներկայացուցչական օրենսդիր մարմինը,

[1] **Մովսես Կաղանկատվացի**, Պատմություն Աղվանաց աշխարհի: Երևան, 1969, էջ 65:

[2] **Ն.Վ. Մելիք-Թանգյան,** Հայոց եկեղեցական իրավունքը: Թեհրան, 2004, էջ 316:

հնագույն ժամանակներից ի վեր արմատացած է եղել հայ ժողովրդի պետական-իրավական կյանքում և հարատևել է դարեր շարունակ: ***Ճիշտ է, այդ ներկայացուցչական օրենսդիր մարմինները՝ ազգային եկեղեցական ժողովները, մշտապես գործող մարմիններ չեն եղել, սակայն միշտ կյանքի են կոչվել համազգային խնդիրներ լուծելու անհրաժեշտության դեպքում:***

Հայ իրավական–քաղաքական մտքի պատմության մեջ պառլամենտարիզմի գաղափարներն առաջին անգամ արծարծվել են 1773 թվականին Շահամիր Շահամիրյանի կողմից Մադրասում հրատարակված ***«Որոգայթ Փառաց»*** գրքում: Շահամիրյանի կարծիքով՝ հայոց ապագա պետության կառավարման լավագույն ձևը կարող է լինել հանրապետությունը, ուր իշխանությունը պետք է պատկանի ողջ հայ ժողովրդին: Եթե ընդհանուր առմամբ բնութագրելու լինենք պառլամենտարիզմի վերաբերյալ Շահամիրյանի պատկերացումները, ապա կարող ենք ասել, որ նրա կարծիքով՝ ապագա ***Հայաստանը պետք է ունենա համընդհանուր ընտրությունների միջոցով ձևավորված իր բարձրագույն ներկայացուցչական օրենսդիր մարմինը՝ պառլամենտը***: Վերջինս իր հերթին պետք է ձևավորի գործադիր և դատական մարմինները: Շահամիրյանը խոսում է նաև պառլամենտարիզմի այնպիսի կարևոր բաղադրիչների մասին, ինչպիսիք են օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների բաժանումը, օրենքի գերակայությունը, մարդու իրավունքները և ազատությունները:

Շահամիր Շահամիրյանը գտնում էր, որ ապագա Հայաստանի բարձրագույն ներկայացուցչական օրենսդիր մարմինը պետք է լինի Հայոց Տունը՝ պառլամենտը: Հայոց տունը պետք է կառուցվի մայրաքաղաքում, ապահով գավառում, ուր պետք է գտնվի նախարարի (վարչապետի) պալատը՝ պարսպված և պահակների պաշտպանությամբ: Այնուհետև, Շահամիրյանը գրում է. «Դահլիճը, որտեղ բազմում են տանուտերերը, նա է Հայոց Տան կարգադրության օրենքը, նա պետք է լինի հայոց թագավոր, նրանով պետք է բովանդակ հայոց ազգը համախոհ թագավոր հանդես գա Հայաստան աշխարհում՝ միշտ

հաստատուն մնալով իրավունքին և արդարությանը՝ ըստ օրենքի կերպի և համեմատության, որով և հույս ունեմ, որ այդ թագավորությունը թերություն չի ունենա» (գլուխ 235):

Հայոց Տունը պետք է կազմավորվի համընդհանուր ընտրությունների միջոցով, որոնք պետք է անցկացվեն երկու փուլով: Ընտրությունների առաջին փուլում Հայոց աշխարհի 12.000 տուն ունեցող յուրաքանչյուր Գավառի յուրաքանչյուր գյուղից պետք է ընտրվի տղամարդկանցից մեկ մարդ: Նա պետք է լինի ազգությամբ հայ, Հայ Եկեղեցու դավանանքին հետևող հեզ ու խոնարհ մարդ: Երկրորդ փուլում գավառում ընտրված բոլոր մարդկանց թվից վիճակահանությամբ պետք է ընտրվի երկու մարդ: Այս երկուսին բոլոր գյուղերի գյուղապետերը միաբանված տալիս են փոխանորդության թուղթ՝ երեք տարի ժամկետով: Նրանք՝ որպես փոխանորդներ (պատգամավորներ) պետք է Գավառը ներկայացնեն Հայոց Տան մեջ: Երեք տարվա ժամկետը լրանալուց հետո գավառի ժողովրդի կամքով նույն անձանց պատգամավորությունը կարող է հաստատվել (երկարացվել) երեք տարի ժամկետով կամ նրանց փոխարեն կարող են ընտրվել այլ անձինք: Ընտրված երկու անձանցից մեկը պետք է դառնա Հայոց տան տանուտեր (պատգամավոր), մյուսը՝ Հայոց Տան կողմից ընտրված՝ գործադիր կամ դատական իշխանության մարմնի պաշտոնատար անձ (գլուխ 19)[1]:

Հայոց Տանը իր ներկայացուցչությունը պետք է ունենար նաև Հայոց Եկեղեցին: Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Հայրապետը՝ բոլոր եպիսկոպոսներով հանդերձ, իրենց միջից պետք է ընտրեին մեկ արքեպիսկոպոսի և նրան տային իրենց փոխանորդության թուղթը՝ Հայոց Տանը երեք տարի ժամանակով տանուտերության պաշտոնը զբաղեցնելու համար (գլուխ 12): Այս արքեպիսկոպոսը պետք է ունենար երկու ձայնի իրավունք, մեկը հոգևոր, մյուսը՝ մարմնավոր գործերի համար (գլուխ 233):

Հայաստանի բոլոր պաշտոնատար անձանց պետք է նշանակեր Հայոց Տունը: Հատուկ ամրագրվում էր, որ թե՛ նախարարի, թե՛

[1] Որոգայթ Փառաց: Թարգմ. Պ. Խաչատրյան: Գլուխ 234: Երևան, 2002, էջ 51: Այսուհետ՝ մեջբերումները տեքստում նշելով միայն հոդվածները:

դատավորի և թե՛ խորհուրդների ամեն պաշտոն, զինվորության, դպրության, գրագրության և առհասարակ կառավարության ամեն կարգ տրվում է Հայոց Տան և տանուտերի կողմից: Տվյալ պաշտոնը վարելու իշխանության վերաբերյալ պաշտոնական հրամանը ևս, Հայոց Տան և տանուտերի կողմից պետք է տրվեր՝ համաձայն օրենքի (գլուխ 18):

Հայոց Տունը պետք է իրականացներ հիմնականում երկու՝ օրինաստեղծ և պետական իշխանության մարմինների ձևավորման գործառույթներ: Այդ գործառույթներն իրականացնելու համար Հայոց Տունը պետք է ստեղծեր երեք տանուտերերից կազմված հանձնաժողով, որի անդամները պետք է անվանվեին տանուտերեր: Նրանցից մեկը պետք է լիներ երկու ձայնի իրավունք ունեցող՝ Հայ Եկեղեցու փոխանորդը: Այդ հանձնաժողովը ձևավորելու, նրա անդամներին երդվեցնելու և նրանց առաջին տանուտերության իշխանություն տալու նպատակով Հայոց Տունը պետք է ընտրեր հատուկ պաշտոնատար անձ՝ Հայաստանյայց Հայր անունով, որը գործելու էր միայն երեք օր: Այդ ընտրությունը պետք է կատարվեր հետևյալ կերպ: Հայոց Տան բոլոր փոխանորդների միջից վիճակահանությամբ ընտրվում է մեկ մարդ՝ Հայաստանյայց Հայրը, ով ստանում էր իշխանության լիազորություն: Նա պետք է իրավունք ունենար երեք փոխանորդներին առաջին տանուտերության լիազորություն տալու, եթե նրանք հայ ազգից էին, հայոց աշխարհից էին և ունեին փոխանորդության վկայական (գլուխ 35):

Հայոց Տունն առաջին հերթին պետք է ձևավորի կենտրոնական գործադիր իշխանության մարմիններ: Հայաստանի կենտրոնական գործադիր մարմինը պետք է կազմված լինի նախարարից (վարչապետ) և նրա տասներկու խորհրդակիցներից (խորհրդականներ), որոնք կազմում են նախարարի գաղտնի խորհրդակցությունը կամ խորհուրդը: Նախարարը և գաղտնի խորհուրդը Հայոց Տան կողմից ընտրվում են հետևյալ կերպ: Հայոց Տան բոլոր փոխանորդների կազմից ընտրվում են տասներեք մարդ: Նրանք պետք է լինեն ազգությամբ հայ, ծնունդով Հայաստանցի, Հայ Եկեղեցու հետևորդ, պատիվ վայելող, հայոց ազգն ու աշխարհը սիրող, առաքինությամբ և քաջիմաստությամբ զարդարված,

հեզ ու խելացի մարդիկ: Այս ընտրվածների մեջ վիճակահանություն է կատարվում՝ մեկից մինչև տասներեքերորդ համարը: Ում որ ընկնում է թիվ առաջին վիճակը, նա պետք է լինի նախարար, ում որ ընկնում է թիվ երկրորդ վիճակը, պետք լինի առաջին խորհրդական, և այդպես՝ մինչև վերջ՝ տասներեքերորդ վիճակը: Հայոց Տունը նրանց բոլորին պետք է պատվի պաշտոնի հրամանով (օժտի լիազորություններով), նախարարին՝ երեք տարի ժամկետով, խորհրդականներին՝ ցմահ (գլուխ 49):

Շահամիրյանը նախատեսում է նաև նախարարի ժառանգականության ինստիտուտի հնարավորությունը: Նա նշում է, որ եթե ներկայումս կամ ժամանակներ անց, մեր նախնի Հայկի սերնդից կամ Վաղարշակի կամ Բագրատի սերունդներից հայտնվի մեկը և հավակնի Հայաստանի նախարարի պաշտոնին, կամ թե որդեցորդի ժառանգությամբ և երդմամբ խոստանա պաշտել Աստծուն՝ ըստ Հայոց Եկեղեցու ավանդության կարգի, հնազանդվել օրենքներին, որոնք հրապարակվում են Հայոց Տնից և պարտավորվի հատուցել իր գործողություններով պատճառված վնասը, այդ դեպքում պետք է սիրով ընդունել նրան և մեծարել փառք ու պատվով, նրան օժտել նախարարի լիազորություններով (գլուխ 52):

Հայաստանի նախարարն օժտված էր լայն լիազորություններով, միաժամանակ, ուներ մի շարք պարտականություններ: Հայաստանի նախարարը պետք է լինի համայն հայերի պետը, միևնույն ժամանակ պետք է ծառայի նրանց: Պետք է լինի Հայոց օրենքի և ազգի պաշտպանը, իշխանություն ունենա կատարելու ամեն բարի գործ, իսկ Հայոց օրենքի դեմ չկատարի ոչինչ: Նա ինքը պետք է լինի Հայոց օրենքի պաշտպանը և կանխի օրենքի ցանկացած ոտնահարում: Նա իր սրտում պետք է պահպանի Հայոց օրենքի յուրաքանչյուր հոդվածը: Նրա կյանքն ու կյանքի փառքը կախված են Հայոց օրենքից, և նրա պատճառով Հայոց օրենքի մի փոքր հոդվածի խախտումն իսկ ծանր հետևանքներ կառաջացնեն նրա համար: Նախարարին իշխանություն է տրվում հայ ժողովրդին շահ բերելու և որևէ մեկին չվնասելու համար:

Նախարարը պետք է արտահայտի հայոց շահերը և ոչ մի խոսք չասի ընդդեմ Հայոց օրենքի: Նա իշխանություն ունի պատերազմելու ընդդեմ թշնամիների և խաղաղություն վարելու հայոց բարեկամների հետ: Նա իրավունք ունի կյանք պարգևելու մահապարտներին, մեկ տարվա մեջ մինչև յոթ մարդու, բայց իշխանություն չունի «որևէ մեկի գլխից մազ իսկ վերցնելու»:

Նախարարը պարտավոր է Հայոց Տանն ահազանգելու թշնամիների մոտենալու, հայ ազգի ու աշխարհի դեմ վնասարարության և անարգանքի վտանգի մասին, պարտավոր է կանխել թշնամու կողմից Հայոց աշխարհի ավերումը և ժողովրդին նեղություն պատճառելը, **և թշնամիների կողմից պատճառված վնասի համար ինքն է պատասխանատու:**

Նախարարը իրավունք ունի հրամայելու Հայոց համայն զորքերին ու զորապետերին՝ համաձայն օրենքի՝ իրավունք ունի խոսքով դատապարտելու կամ շղթայելու իր հրամանը չկատարող զինվորներին և զորապետերին՝ հանձն առնելով կալանավորման պատասխանատվությունը, եթե կալանավորը դատարանի կողմից անպարտ ճանաչվի և ազատվի:

Նախարարն իշխանություն ունի իր և բոլորի գործողությունների, ինչպես նաև Հայաստանի երկրի երեսին ամենայն մարդկային բնության վրա, բացառությամբ բարձրագահ և բարեկարգ Հայոց Տնից, **քանի որ ոչ ոք իրավասու չէ իշխելու Հայոց Տան վրա** (գլուխ 51):

Հայոց տունը պետք է ձևավորի նաև գործադիր իշխանության այլ մարմիններ: Հայոց Տունը ձևավորում է սպարապետություն՝ փոխանորդների միջից երեք տարի ժամկետով ընտրելով ինը մարդ, որոնցից երեքը համարվելու են առաջին սպարապետ, երեքը՝ երկրորդ, երեքը՝ երրորդ սպարապետ՝ անվանվելով համապատասխանաբար կարմիր, կապույտ և նարնջագույն սպարապետներ (գլուխ 24): ***Հատկանշական է, որ հենց այս գույներն են ներկայիս Հայաստանի դրոշի գույները:***

Այնուհետև, Հայոց Տունը ձևավորում է սպարապետություն՝ իր փոխանորդների միջից երեք տարի ժամկետով ընտրելով ինը մարդ,

որոնք պետք է լինեն հեծելազորի հրամանատարներ (գլուխ 25): Հայոց Տունը ձևավորում է հրաձգության զորագլխություն, իր փոխանորդների միջից ընտրելով երեք մարդ, որոնք պետք է պաշտոնավարեն երեք տարի (գլուխ 26): Հայոց Տունը ընտրում է նաև բանակի այլ պաշտոնյաներ՝ քսանյոթ մարդ, որոնք պետք է լինեն հետախուզության պետեր, զինապետեր, վառոդապետեր և այլն (գլուխ 27):

Հայոց Տունը պետք է ձևավորի հազարապետություն, այդ նպատակով ընտրելով իննսուն մարդ, որոնք ցմահ պետք է պաշտոնավարեն (գլուխ 30):

Հայոց Տան տանուտերերի ատյանում հանդես գալու և ժողովրդի շահերը մաքսապետերից պաշտպանելու համար Հայոց Տունը պետք է երեք տարի ժամկետով ընտրի հարկերի և մաքսերի հարցերով երեք տեսուչներ (գլուխ 31), ռոճկահատուցման պաշտոնյաների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող այլ երեք տեսուչներ (գլուխ 32):

Հայոց Տունը ձևավորում է նաև գործադիր իշխանության պետական մարմիններ: Այդ նպատակով նա իր փոխանորդների միջից երեք տարի ժամկետով ընտրում է վաթսուն մարդ՝ քաղաքներում կառավարում իրականացնելու համար (գլուխ 28):

Հայոց Տունը պետք է ձևավորի երկրի դատական իշխանության մարմինները: Այդ նպատակով Հայոց Տունը իր փոխանորդների միջից պետք է ընտրի քսանհինգ մարդ, որոնք կազմում են բարձրագույն դատավարությունը: Ընտրվածներից մեկին պետք է տրվի գլխավոր դատավորի պաշտոն (գլուխ 22): Բացի այդ, Հայոց Տունն իր փոխանորդների միջից ընտրում է գլխավոր դատավորներ՝ վաթսուն մարդ: Նրանք ընտրվում են երեք տարի ժամկետով և քաղաքներում պետք է վարեն դատական գործերը՝ Հայաստանի օրենքներին համապատասխան (գլուխ 29):

Հայոց Տունն ընտրում է նաև ատենաբաններ (դատախազներ): Նրանք կոչված են պաշտպանելու Հայաստանի օրենքը և կարգուկանոնը, արտահայտելու օրենքի իրավունքն ու արդարադատությունը: Ատենաբաններն ընտրվում են Հայոց Տան փոխանորդներից, երեք տարի

ժամկետով, թվով երեսունվեց մարդ: Նրանք պետք է լինեն հռետորական արվեստի և դպրության մեջ կրթված, օրենքներին գիտակ մարդիկ: Ընտրված ատենաբաններից տասնութը պետք է պաշտոնավարեին Հայոց Տանը, տասներկուսը՝ բարձրագույն դատաստանի պալատում, վեցը՝ նախարարի գաղտնի խորհրդում (գլուխ 23):

Բոլոր բարձրագույն պաշտոնները, հատկապես տանուտերերի, նախարարի, դատավորի, իշխանի, սպարապետի, ասպետի՝ խորհրդականներով, դպիրներով, ատենաբաններով և բոլոր կարգի զորագլուխներով հանդերձ, ***կարող են ստանալ միայն նրանք, ովքեր բուն հայ ազգից են, Հայաստանի ծնունդ և մկրտված են Հայ Եկեղեցու ավանդությամբ*** (գլուխ 33):

«Որոգայթ փառաց»-ի սահմանադրական-իրավական նորմերի ուսումնասիրությունից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ Հայոց Տունը պետք է լիներ անսահմանափակ իրավասության պառլամենտ, ընդ որում, ***նկատի ունենալով իշխանության գործադիր և դատական մարմինների կազմավորման կարգի առանձնահատկությունները, կարելի է ասել, որ այստեղ գործ ունենք մինիստերիալ պառլամենտարիզմի հետ:***

Շահամիրյանը կարևորում էր նաև պառլամենտարիզմի այնպիսի կարևոր բաղադրիչներ, ինչպիսիք են իշխանությունների տարանջատումը և օրենքի գերակայությունը: Հենց այս սկզբունքները պետք է ընկած լինեին պետական իշխանության կազմակերպման հիմքում: Շահամիրյանի համաձայն՝ Հայաստանում պետական իշխանությունը պետք է իրականացվի իրենց գործառույթներն ունեցող օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջոցով, որոնք պետք է տարանջատված լինեն: Ընդ որում, ինչպես նշվում է «Որոգայթ փառաց»-ի իրավաքաղաքական ուսումնասիրություններում, Շահամիրյանը տարանջատում է մի կողմից՝ աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունները, մյուս կողմից՝ պետական իշխանության ճյուղերը[1]:

[1] **Սարվազյան Լ.**, Ազգային սահմանադրական, փիլիսոփայաքաղաքական մշակույթը 18-19-րդ դարերում: Երևան, 2017, էջ 50-51:

Ինչ վերաբերում է օրենքի գերակայությանը, ապա Շահամիրյանը դեռևս իր գրքի ներածության մեջ գրում է. «Ինչ կանոն և օրենք որ ընդունելի լինի և կհաստատվի հայոց մեջ, նույն կանոնն էլ թող Հայաստան աշխարհում հայոց թագավոր լինի: Դրանք ամենքն էլ ընդհանուր թագավոր և տեր կլինեն իրենց աշխարհի և ժողովրդի վրա, որովհետև այդ կանոններն ստեղծել, հաստատել և ընդունել են բոլորով՝ ըստ օրենքի ամենքին հատուցելու համար իրենց կատարած գործերի վարձը, որպեսզի բոլորն էլ ստանան ամեն տեսակի հարկեր, մաքսեր և պատիվներ՝ հնազանդության համար, և պատիժ՝ համաձայն օրենքի, իսկ մեր օրենքի պաշտոնատարները լինեն Հայոց աշխարհի և հասարակ ժողովրդի սպասավոր»:

Պետք է արձանագրել, որ հայրենական պառլամենտարիզմի ավանդույթների զարգացման գործում առանձնահատուկ տեղ է ունեցել նաև Արևմտահայերի **«Հայոց ազգային Սահմանադրությունը»**, որը 1863 թվականի մարտի 17-ին հաստատվել է Թուրքիայի Բարձր դռան կողմից և անմիջապես գործողության մեջ է դրվել: Թեպետ այդ ժամանակ հայերը գտնվել են թուրքական տիրապետության ներքո, և սահմանադրության դասական պատկերացումների տեսակետից այդ փաստաթուղթը սահմանադրություն համարել չի կարելի, սակայն «Հայոց ազգային Սահմանադրությունը» թե՛ իր նպատակներով, թե՛ խնդիրներով, թե՛ ոգով հայոց ներքին կյանքի կազմակերպման հիմնական օրենքն էր, հետևաբար՝ իսկական Սահմանադրություն: Հայոց Ազգային Սահմանադրության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ հայերը, իրենց իրավական-քաղաքական մշակույթի մակարդակով մի քանի անգամ գերազանցում էին տիրապետող ազգին՝ թուրքերին:

Հայոց Ազգային Սահմանադրությունը բաղկացած էր հիմնական սկզբունքներից և 99 հոդված ունեցող հինգ գլուխներից[1]:

Սահմանադրության համաձայն՝ հայոց ազգի բարձրագույն ներկայացուցչական մարմինն ***Ազգային ընդհանուր ժողովն էր***, որը կազմված էր 140 երեսփոխաններից (պատգամավորներից): Նրանց

[1] **Ազգային Սահմանադրություն Հայոց**: Կոստանդնուպոլիս, 1863: Այսուհետ՝ հոդվածները կնշվեն տեքստում:

մեկ յոթերորդ մասը, այսինքն՝ քսանը եկեղեցական երեսփոխաններն էին, որոնց ընտրում էին Կոստանդնուպոլսի եկեղեցականները, երկու յոթերորդ մասը, այսինքն՝ քառասունը, գավառներից ընտրված երեսփոխաններն էին, չորս յոթերորդ մասը, այսինքն՝ ութսունը, Կոստանդնուպոլսի թաղերից ընտրված երեսփոխաններն էին (հոդված 57):

Եկեղեցական երեսփոխաններն ընտրվում էին հետևյալ կերպ: Պատրիարքի հրավերով Կոստանդնուպոլսի բոլոր եկեղեցականները ժողով էին գումարում և գաղտնի քվեարկությամբ Ազգային ժողովի երեսփոխաններ էին ընտրում թե՛ եպիսկոպոսներից, թե՛ վարդապետներից և թե՛ քահանաներից: Ընտրվողները պետք է պաշտոն չունենային, նրանց երեսուն տարին պետք է լրացած լիներ, ձեռնադրված լինեին գոնե հինգ տարի առաջ և դատաստանի տակ չգտնվեին (հոդված 63): Եկեղեցական երեսփոխաններն ընտրվում էին տասը տարի ժամկետով, և երկու տարին մեկ նրանց մեկ հինգերորդ մասը պետք է նորացվեր (հոդված 64):

Աշխարհական երեսփոխանների ընտրությունները տեղի էին ունենում մեծամասնական ընտրակարգով, ընդհանուր, հավասար և ուղղակի ընտրությունների միջոցով: Ընտրական իրավունքի հիմքն ազգային տուրքի վճարումը և անձնական արժանիքներն էին: Ընտրողը պետք է տարեկան առնվազն յոթանասունհինգ ղուրուշ տուրքի գումար վճարած լիներ: Անձնական արժանիքներով ընտրական իրավունք ունեցող էին համարվում արքունի դիվաններում և այլ պետական մարմիններում պաշտոններ զբաղեցնողները, վկայված բժիշկները, օգտակար գրքերի հեղինակները, ուսուցիչները և ազգային օգտակար ծառայություններ մատուցած անձինք (հոդված 65): Ընտրական իրավունքից կարող էին օգտվել քսանհինգ տարին լրացած, օսմանյան տերության հպատակ անձինք (հոդված 66):

Ընտրական իրավունքից զրկված էին՝ ա) քրեական հանցագործության համար դատապարտվածները, որոնք տերության օրենքով քաղաքականապես մեռյալ էին համարվում, բ) հակազգային գործողություններ կատարած և ազգային ժողովներից մեկի կողմից

դատապարտված անձինք, որոնց նկատմամբ ազգային գործերին մասնակցելն արգելող վճիռ կա «դատող ժողովրդի» կողմից, գ) պետության դատարանների կողմից սահմանված «զգաստացնող պատիժներ» կրող անձինք, որոնց պատժի պայմանական ժամկետը դեռ չի լրացել, դ) խելագարության պատճառով անգործունակ ճանաչված անձինք, որոնց առողջանալը օրենքով սահմանված կարգով հաստատված չէ (հոդված 67):

Ընտրվել կարող էին ընտրական իրավունք ունեցող, երեսուն տարին լրացած, պետության օրենքներին գիտակ և ազգային գործերում հմուտ, օսմանյան հպատակ հայազգի անհատները: Ընդ որում, Կոստանդնուպոլսի թաղերից ընտրվող ութսուն երեսփոխաններից յոթը պետք է լինեին պաշտոնատար անձինք (հոդված 68):

Սահմանադրությունն ամրագրում էր պատգամավորի ազատ մանդատի սկզբունքը: ***Ազգային երեսփոխանները համարվում էին ոչ թե իրենց ընտրող թաղի կամ գավառի, այլ ազգի՝ համազոր իշխանությամբ երեսփոխանները***: Սահմանվում էր նաև, որ թե՛ Պոլսի թաղերից, թե՛ գավառներից ընտրված երեսփոխանները պարտադիր չէ, որ իրենց ընտրող թաղի կամ գավառի բնակիչները լինեին: Բավական էր, որ նրանք Կոստանդնուպոլսում բնակվեին, իրենց ներկայացրած թաղի կամ գավառի ազգային գործերում հմուտ լինեին և իրենց ազգասիրությամբ, ճշմարտացիությամբ ու արդարախոհությամբ ընտրողների հարգն ու համարումը ստացած լինեին (հոդված 70):

Ազգային ընդհանուր ժողովի նիստը համարվում էր իրավազոր, եթե նիստին մասնակցում էին երեսփոխանների ընդհանուր թվի կեսից ավելին, այսինքն՝ յոթանասունմեկ մարդ (հոդված 59):

Ազգային ընդհանուր ժողովի իրավասությունն էր՝ Պատրիարքին, Կաթողիկոսին և ազգի գլխավոր պաշտոնյաներին, Կրոնական և Քաղաքական ժողովների անդամներին ընտրելը, Ազգային ժողովի վարչության նկատմամբ հսկողությունն իրականացնելը, նշված ժողովների իրավասությանը վերաբերող, բայց նրանց ձեռնահասությունից վեր համարված գործերը քննելն ու վճիռ

կայացնելը, ազգային Սահմանադրությունն անխախտ պահելը (հոդված 60): Այսինքն՝ Սահմանադրությունը նախատեսում էր բարձրագույն ներկայացուցչական օրենսդիր մարմնի՝ Ազգային ընդհանուր ժողովի կողմից ազգային գործադիր իշխանության մարմինների ձևավորումը և բոլոր պաշտոնատար անձանց ընտրությունը, ինչպես նաև նրանց գործունեության նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելը, ***ինչը պառլամենտարիզմի բնորոշ գծերից մեկն է:***

Ազգային ընդհանուր ժողովը ձևավորում էր կենտրոնական գործադիր իշխանություն՝ **Կրոնական և Քաղաքական ժողովներ**: Կրոնական ժողովը բաղկացած էր առնվազն երեսուն տարին լրացած և հինգ տարի ձեռնադրված տասնչորս եկեղեցականներից (հոդված 24): Կրոնական ժողովի անդամներն ընտրվում էին հետևյալ ընթացակարգով: Նախ, տեղի էր ունենում եկեղեցական համագումար ժողով, որը գաղտնի քվեարկությամբ ընտրում էր Կրոնական ժողովի անդամների եռապատիկ թվով եկեղեցականների և նրանց անունները ստորագրված հայտագրերով ներկայացնում էր Ազգային ընդհանուր ժողովին: Վերջինս, ներկայացված անձանցից, գաղտնի քվեարկությամբ ընտրում էր Կրոնական ժողովի անդամներին, որոնք հետագայում հաստատվում էին կայսերական հրամանով (հոդված 25): Կրոնական ժողովը գործում էր երկու տարի: Նրա անդամները չէին կարող վերընտրվել, սակայն, կարող էին կրկին ընտրվել երկու տարի անց (հոդված 26):

Կրոնական ժողովը կոչված էր իրականացնելու **ազգային կրոնական գործերի ընդհանուր տեսչությունը:** Նրա պարտականություններն էին՝ ազգի մեջ կրոնական զգացումը զարգացնելը, Հայ Եկեղեցու դավանությունն ու ավանդույթներն անխախտ պահելը, եկեղեցիների և եկեղեցականների բարեկարգությունը (բարեվարքությունը) վերահսկելը, եկեղեցականների վիճակը բարելավելը և նրանց բարեկեցիկ ու ապահով ապագայի համար միջոցներ ձեռնարկելը, ազգային վարժարաններում քրիստոնեական վարդապետության ուսուցման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելը, արժանավոր և գրագետ վարդապետներ ու քահանաներ կրթելը, ինչպես նաև ազգի մեջ ծագած վեճերը քննելը և

եկեղեցական օրենքներին համապատասխան լուծելը (հոդված 28): Կրոնական ժողովն ընտրում էր նաև Կոստանդնուպոլսի եկեղեցիների քարոզիչ վարդապետներին և ավագերեցներին, իսկ Պատրիարքը նշանակում էր նրանց (հոդված 33):

Եթե կրոնական ժողովը չկարողանար լուծել որևէ զուտ կրոնական կարևոր խնդիր, ապա պետք է գումարվեր եկեղեցական ժողով, որին պետք է հրավիրվեին Կ. Պոլսի եպիսկոպոսները, քարոզիչ վարդապետները, ավագերեցները, աթոռակալները, անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև շրջակա գավառների առաջնորդները: Եթե եկեղեցական համագումար ժողովն էլ չէր կարողանում լուծել խնդիրը, ապա պետք է դիմեին ընդհանրական Կաթողիկոսին (հոդված 29):

Քաղաքական ժողովը բաղկացած էր ազգային գործերին և պետության օրենքներին գիտակ քսան աշխարհականներից (հոդված 36): Նրանց երկու տարի ժամկետով, գաղտնի քվեարկությամբ և քվեների բացարձակ առավելությամբ ընտրում էր Ազգային ընդհանուր ժողովը: Քաղաքական ժողովի անդամները նույնպես հաստատվում էին կայսերական հրամանով (հոդված 37):

Քաղաքական ժողովը կոչված էր իրականացնելու ազգային քաղաքական գործերի ընդհանուր տեսչությունը: Նրա պարտականություններն էին՝ ազգի բարեկարգության և առաջադիմության մասին հոգալը, իր տեսչության տակ գտնվող խորհուրդների ներկայացրած ազգօգուտ առաջարկները քննելը և նրանց կարևորության հաստատումից հետո այդ առաջարկների իրականացմանը նպաստելը կամ նրանց իրականացման խոչընդոտները վերացնելը (հոդված 43):

Գործադիր իշխանության բարձրագույն մարմինը **Խառը ժողովն էր**, որը կազմված էր Կրոնական և Քաղաքական ժողովներից: Խառը ժողովի նիստն իրավազոր էր, եթե նիստին ներկա էին ինչպես Կրոնական, այնպես էլ Քաղաքական ժողովի մեծագույն մասը: Խառը ժողովում քննված որևէ հարցի կապակցությամբ որոշում կայացնելու համար երկու ժողովները պետք է քվեարկեին առանձին: Եթե երկու ժողովները միևնույն որոշումն էին կայացնում, ապա խնդիրը լուծված էր համարվում,

իսկ եթե նրանց որոշումները տարբեր էին, խնդրի լուծումը հանձնվում էր Ազգային ընդհանուր ժողովին (հոդված 88):

Քաղաքական ժողովը ձևավորում էր խորհուրդներ և հոգաբարձություններ: Քաղաքական ժողովի կողմից ուսումնական, տնտեսական, դատաստանական գործերի և վանքերի տեսչության համար հաստատվում էր չորս խորհուրդ, իսկ այդ գործերի հետ կապված խնդիրները լուծելու համար՝ երեք հոգաբարձություն: Խորհուրդների և հոգաբարձությունների անդամները պաշտոնավարում էին երկու տարի, պայմանով, որ ամեն տարեգլխին կիսով չափ նորոգվեն: Դատաստանական խորհրդի նախագահը պետք է լիներ Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքի փոխանորդը (հոդված 44):

Ուսումնական խորհուրդը բաղկացած էր յոթ ուսումնական (կրթված) աշխարհականներից: Այն կոչված էր իրականացնելու Հայոց ազգի դաստիարակության և կրթության ընդհանուր տեսչությունը: Ուսումնական խորհրդի պարտականություններն էին՝ ազգային վարժարանների բարեկարգությունը հսկելը, տղաների և աղջիկների դաստիարակությունը հոգալու համար ստեղծված ընկերություններին խրախուսելն ու օգնելը, դպրատների դաստիարակների կյանքը բարելավելը և նրանց ապագայի մասին հոգալը, հաջողակ և քաջահմուտ ուսուցիչներ պատրաստելը, դպրոցական դասագրքեր ստեղծելը: Բացի այդ, ուսումնական խորհուրդը վկայականներ էր տալիս ուսումն ավարտած աշակերտներին, որոշում էր ուսման համար անհրաժեշտ դասագրքերը, կազմակերպում էր տարեկան քննությունները: Կրոնական ուսման համար Ուսումնական խորհուրդը դիմում էր Կրոնական ժողովին, որպեսզի վերջինս ընտրի դասագրքերը և համապատասխան ուսուցիչներին, քննություններ անցկացնի և վկայականներ տա (հոդված 45):

Տնտեսական խորհուրդը բաղկացած էր յոթ տնտեսագետ աշխարհականներից, որոնց ընտրում էր Քաղաքական ժողովը՝ քվեների առավելությամբ: Տնտեսական խորհուրդը կոչված էր իրականացնելու Կոստանդնուպոլսում գտնվող հայկական հաստատությունների և նրանց կալվածքների սպասարկման ընդհանուր տեսչությունը: Տնտեսական խորհրդի պարտականություններն էին՝ այդ հաստատությունների

բարեկարգությունը հսկելը և նրանց համար հոգալը: Տնտեսական խորհուրդը պետք է հետևեր, որ ամեն մի ազգային կալվածք ունենա օրինական կալվածագիր: Ինչպես Կոստանդնուպոլսում, այնպես էլ գավառներում գտնվող ազգային անշարժ գույքի կալվածագրերի օրինակները խորհրդի միջոցով պետք է հավաքվեին և պահվեին պատրիարքարանի դիվանատանը: Առանց տնտեսական խորհրդի գիտության, Քաղաքական ժողովի հաճության և Պատրիարքի կնիքով հաստատվելու՝ ցանկացած ազգային կալվածք չէր կարող գնվել կամ վաճառվել: Բացի այդ, Կոստանդնուպոլսում և շրջակայքում գտնվող որևէ շինության կառուցում կամ վերանորոգում չէր կարող ձեռնարկվել՝ առանց խորհրդի գիտության և Քաղաքական խորհրդի հաճության: Տնտեսական խորհուրդը նաև հսկողություն էր իրականացնում ֆինանսական, կտակների և հիվանդանոցների հոգաբարձությունների, ինչպես նաև թաղային խորհուրդների տնտեսական գործունեության նկատմամբ՝ նրանցից որոշակի ժամանակաշրջանի համար հաշվետվություն պահանջելով և Քաղաքային խորհրդին ներկայացնելով (հոդված 46):

Դատաստանական խորհուրդը բաղկացած էր մասնագիտությամբ իրավագետ, ամուսնացած, քառասուն տարին լրացած ութ անձանցից, որոնցից չորսը՝ աշխարհական և չորսը՝ եկեղեցական: Դատաստանական խորհրդի նախագահը, ինչպես նշվեց, պետք է լիներ Պատրիարքի փոխանորդը: Խորհրդի բոլոր անդամները պետք է ընտրվեին Խառը ժողովի կողմից՝ ձայների մեծամասնությամբ: Դատաստանական խորհուրդը կոչված էր լուծելու ընտանեկան վեճերը, ինչպես նաև քննելու և վճռելու Բարձր Դռան կողմից պատրիարքարան ուղարկված գործերը: Այն դեպքում, երբ Դատաստանական խորհուրդը չէր կարողանում լուծել վեճը, այն, իր բնույթից ելնելով, ուղարկվում էր Կրոնական, Քաղաքական կամ Խառը ժողովներին: Եթե Դատաստանական խորհրդի վճիռը բողոքարկվում էր, ապա գործի բնույթից ելնելով՝ այն վերստին քննվում էր Կրոնական, Քաղաքական կամ Խառը ժողովում (հոդված 47) :

Քանի որ վանքերը հայոց ազգի սեփականությունն էին, ուրեմն և նրանց մատակարարության, հասույթների և ծախսերի ընդհանուր

տեսչությունն ու քննությունը ազգի իրավունքն էր համարվում: Ընդ որում, յուրաքանչյուր վանք պետք է ունենար Ազգային ընդհանուր ժողովի կողմից հաստատված իր կանոնադրությունը: Վանքերի գործունեության հետ կապված խնդիրները լուծելու համար Քաղաքական ժողովն ընտրում էր **Վանքերի խորհուրդ**: Այդ խորհուրդը բաղկացած էր յոթ անձանցից: Վանքերի խորհուրդը պետք է վերահսկողություն իրականացներ յուրաքանչյուր վանքի կողմից իր կանոնադրության գործադրման նկատմամբ, ստուգեր վանքերի եկամուտները և հասույթները, քններ և կանոնակարգեր նրա ծախսերը (հոդված 48):

Ֆինանսատնտեսական (ելևմտից) հոգաբարձությունը բաղկացած էր յոթ հաշվեգետ անձանցից, որոնց ընտրում էր Քաղաքական ժողովը՝ ձայների մեծամասնությամբ: Այս հոգաբարձությունը կոչված էր իրականացնելու կենտրոնական գանձատան տնօրինումը և նրա մուտքերի և ելքերի հաշվառումը: Գանձատան մուտքերը գոյանում էին ազգային ընդհանուր տուրքից, պատրիարքարանի դիվանատան հասույթներից , ազգին կտակված գումարներից և նվիրատվություններից: Գանձատան ելքերն էին պատրիարքարանի և դիվանատան ընթացիկ ծախսերը, ազգային հաստատություններին և կարիքավոր թաղերին հատկացվող նպաստները, ինչպես նաև զանազան այլ ծախսերը: Այս հոգաբարձությունը հավաքում էր բոլոր հասույթները և Քաղաքական ժողովի ու Տնտեսական խորհրդի հավանությամբ կատարում էր անհրաժեշտ ծախսերը: Նույն հոգաբարձությունը տոմարակալության կանոնով կազմում էր ազգային գանձատան հաշվետվությունը, ներկայացնում Տնտեսական խորհուրդ, որն այն պետք է ստուգեր, վավերացներ և ներկայացներ Քաղաքական ժողովին (հոդված 49):

Կտակների հոգաբարձությունը կազմված էր յոթ անդամներից, որոնցից երեքը՝ եկեղեցական, չորսը՝ աշխարհական: Հոգաբարձության անդամներին ընտրում էր Խառը ժողովը՝ ձայների մեծամասնությամբ: Կտակների հոգաբարձության գործառույթն ազգային կտակների տնօրինումն էր: Նրա պարտականությունն էր կտակների օրինավոր և կտակարարների նպատակներին ու դիտավորություններին համա-

պատասխան գործադրման նկատմամբ հսկողություն իրականացնելը: Կտակների հոգաբարձությունը գործում էր Խառը ժողովի կողմից նախապատրաստված և Ազգային ընդհանուր ժողովի կողմից ընդունված կանոնադրության հիման վրա: Այս հոգաբարձությունը հաշվետվություն էր ներկայացնում Տնտեսական խորհրդին, որն այն ստուգում, վավերացնում և ուղարկում էր Քաղաքական ժողովին (հոդված 50):

Հիվանդանոցների հոգաբարձությունը բաղկացած էր ինը անձանցից, որոնց ընտրում էր Քաղաքական ժողովը՝ ձայների մեծամասնությամբ, ընդ որում, նրանցից երկուսը պետք է լինեին վկայական ունեցող բժիշկներ: Հիվանդանոցի հոգաբարձության հիմնական գործառույթը ազգային հիվանդանոցի և նրա կալվածքների տնտեսությունը վարելն էր, ինչպես նաև նրանց հասույթով և ազգային գանձատնից ստացված նպաստներով նրանց գործունեությունն ապահովելը: Ազգային հիվանդանոցն ուներ չորս բաժին: Առաջին՝ աղքատ հիվանդներին բժշկելու, երկրորդ՝ ծեր և անկարող աղքատներին պատսպարելու, երրորդ՝ հոգեկան հիվանդներին խնամելու, և չորրորդ՝ որբ և անտերունչ երեխաներին դաստիարակելու բաժիններ: Հիվանդանոցի հոգաբարձությունը տնտեսական գծով հաշվետու էր Տնտեսական խորհրդին, դաստիարակության գծով՝ Ուսումնական խորհրդին և համապատասխան հաշվետվություններ էր ներկայացնում նրանց (հոդված 51):

Ազգային Սահմանադրության համաձայն՝ հայոց ազգային կյանքի կազմակերպման մարմինների մեջ առանձնահատուկ դեր ուներ **Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքը**: Նա համարվում էր ազգային բոլոր ժողովների նախագահը, իսկ առանձին դեպքերում՝ տերության հրամանների գործադրման միջնորդը: Ազգի վստահությանը և հարգանքին արժանանալու համար Պատրիարք ընտրվող անձը պետք է ունենար պատրիարքական աթոռին վայել բոլոր հատկանիշները և արժանիքները: Բացի այդ, նա պետք է լիներ եպիսկոպոսների դասից, վայելեր պետության կատարյալ վստահությունը, գոնե իր հորից սկսած՝ օսմանյան հպատակ լիներ, և երեսունհինգ տարին լրացած

լիներ: Պատրիարքին ընտրում էր Ազգային ընդհանուր ժողովը, սակայն, Կրոնական և Քաղաքական ժողովներն իրավունք ունեին իրենց կարծիքը հայտնել ընտրվողների ցուցակում ընդգրկված թեկնածուների արժանիքների վերաբերյալ (հոդված 2):

Պատրիարքի պարտականություններն էին՝ Սահմանադրության սկզբունքներին համապատասխան վարվելը և նրա յուրաքանչյուր կետի ճշտիվ գործադրությանը ուշի ուշով հետևելը: Այստեղ խոսքն, ըստ էության, Պատրիարքի կողմից սահմանադրական վերահսկողության գործառույթի իրականացման մասին է: Պատրիարքն իրեն ուղղված գործերը հանձնում էր համապատասխան ժողովներին՝ քննելու և որոշում կայացնելու համար: Իսկ եթե գործը հրատապ լիներ և նրա լուծման համար անհնար լիներ ժողովի գումարման օրվանը սպասելը, կամ հնարավոր չլիներ ժողովի գումարումը, ***Պատրիարքն ինքն էր լուծում այդ գործը՝ իր վրա վերցնելով պատասխանատվությունը***: Միևնույն ժամանակ, ***Պատրիարքը պարտավոր էր հանձնարարել արձանագրելու եղելությունը՝*** համապատասխան ժողովի հաջորդ նիստում ներկայացնելու և վավերացնելու համար (հոդված 8):

Արդեն նշել ենք, որ Պատրիարքն իրականացնում էր տարբեր գործառույթներ, մասնավորապես, Ազգային ընդհանուր ժողովի կողմից ընտրված Կրոնական և Քաղաքական ժողովների անդամների վերաբերյալ տեղեկագիրները ներկայացնում էր Բարձր Դռանը՝ կայսերական հրամանով հաստատելու համար, նշանակում էր Կրոնական ժողովի կողմից ընտրված՝ Կոստանդնուպոլսի եկեղեցիների քարոզիչ վարդապետներին և ավագերեցներին: ***Նա ուներ նաև արտաքին գործառույթներ՝ ազգը ներկայացնում էր Բարձր Դռան հետ հարաբերություններում, այսինքն՝ իրականացնում էր նաև ներկայացուցչական գործառույթ***: Պատրիարքի գործառույթները որոշակի առումով կարելի է նմանեցնել պառլամենտական հանրապետություններում գործող նախագահների գործառույթներին:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, հայ ժողովրդին խորթ չեն եղել պառլամենտարիզմի գաղափարները, իսկ պառլամենտարիզմի

հիմնական բաղադրիչներն առկա են եղել նրա պետական և հասարակական-քաղաքական կյանքում: Մասնավորապես, Հայաստանում ներկայացուցչական օրենսդիր մարմիններ կազմավորվել ու գործել են հնագույն ժամանակներում, և այդ ավանդույթը հարատևել է ընդհուպ մինչև 20-րդ դարը, իսկ իշխանությունների տարանջատման և օրենքի գերակայության գաղափարները հայ քաղաքական–իրավական մտքում հայտնվել են դեռևս 18-րդ դարում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Սարվազյան Լ.**, Խորհրդակցական սկզբունքը Հայ Եկեղեցու կառավարման համակարգում. Փիլիսոփայությունը արդի աշխարհում: Գիրք IV, Երևան, 2014: Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Ս. Էջմիածին, 2002:

2. **Ագաթանգեղոս**, Հայոց պատմություն: Երևան, 1983:

3. **Մովսես Խորենացի**, Հայոց պատմություն: Երևան, 1990:

4. **Մելիք-Թանգյան Ն.Վ.**, Հայոց եկեղեցական իրավունքը: Թեհրան, 2004:

5. **Կանոնագիրք Հայոց**: Մաս Ա: Երևան, 1964:

6. **Մովսես Կաղանկատվացի**, Պատմություն Աղվանաց աշխարհի: Երևան, 1969:

7. **Որոգայթ Փառաց: Թարգմ. Պ. Խաչատրյան**: Երևան, 2002, գլուխ 234:

8. **Սարվազյան Լ.**, Ազգային սահմանադրական, փիլիսոփայա-քաղաքական մշակույթը 18-19-րդ դարերում: Երևան, 2017:

9. **Ազգային Սահմանադրություն Հայոց**: Կոստանդնուպոլիս, 1863:

10. **Պապայան Ռ.Ա.**, Ժամանակակից իրավունքի քրիստոնեական արմատները: Մ., Նորմա, 2002:

11. **Պետրոսյան Ռ.Գ.,** Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները: Եր., Ոսկան Երևանցի:

ТРАДИЦИИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА В АРМЕНИИ

Аннотация

Представительные законодательные органы формировались и действовали в Армении еще в древние времена. Иными словами, армянскому народу не были чужды идеи парламентаризма, основные компоненты которого присутствовали в его государственной и общественно-политической жизни. За тысячелетнюю историю армянской государственности сформировались и укрепились определенные традиции государственной жизни, которые просуществовали до XX века. Что касается многовековой армянской правовой мысли, идей разделения властей, то корни системы разделения властей, согласно Р. Папаяну, следует искать в самой Библии. Он отмечает, что в троице «Бога-Отца, Бога-Сына и Бога-Святого Духа указываются три ветви небесной власти, являющиеся земными эквивалентами законодательной, исполнительной и судебной властей». Другой известный профессор Р. Петросян, опираясь на обоснования существующих в юридической литературе библейских норм, показал, что идеи создания противовесов и ограничений между разными ветвями власти берут свое начало из Ветхого Завета, а право и его основные отрасли - суд и справедливость имеют божественное происхождение и содержание.

Ключевые слова: христианство, духовенство, миряне, Армянский дом, высший представительный законодательный орган, депутаты, министр, государственные органы исполнительной власти, «Национальная конституция Армении», Католикос, Патриарх, Религиозное собрание, Политическое собрание, Смешанное собрание.

THE TRADITIONS OF PARLIAMENTARISM IN ARMENIA

Annotation

Representative legislative bodies were formed and operated in Armenia in ancient times. In other words, the ideas of parliamentarism were not alien to the Armenian people, the main components of which were present in their state and socio-political life. Over the thousand-year history of Armenian statehood, certain traditions of state life were formed and strengthened, which lasted until the 20th century. As for the centuries-old Armenian legal thought, the ideas of separation of powers, the roots of the system of separation of powers should be sought in the Bible itself, writes R. Papayan. He concludes that the trinity of "God the Father, God the Son and God the Holy Spirit indicates three branches of heavenly power, which are earthly equivalents of the legislative, executive and judicial powers". Another famous professor R. Petrosyan, relying on the justifications of biblical norms existing in legal literature, showed that the ideas of creating counterbalances and restrictions between different branches of power originate from the Old Testament, and the law and its main branches - court and justice - have divine origin and content.

Keywords: Christianity, clergy, laity, Armenian House, supreme representative legislative body, deputies, minister, state executive bodies, "National Constitution of Armenia", Catholicos, Patriarch, Religious Assembly, Political Assembly, Mixed Assembly.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 08.08.2024 թ., տրվել է գրախոսության 11.08.2024 թ., ընդունվել է տպագրության 31.08.2024 թ.: